

STATE

ARISTOTELES O PRAKTICKOM USUDZOVANÍ A HUMANISTICKEJ INTERPRETÁCII

Václav ČERNÍK

ARISTOTLE ON PRACTICAL REASONING AND HUMANISTIC INTERPRETATION

The aim of this article is to reconstruct Aristotle's conception of practical reasoning, explanation and understanding of human action. The author examines the problem of practical/theoretical paralelism of reasoning in Aristotle. He describes Aristotle's approach to the problem of function of practical syllogism in explanation of human action. He attempts to show that Aristotle's conception of explanation and understanding of human action is an anticipation of contempory method of humanistical interpretation. This is the method of scientific explanation involving a presupposition of rationality of human being. Explanation of rational action in Aristotle is considered as an anatomical key to explaining and understanding great variety of types and forms of human action: reasonable and not-reasonable (akolatic, acra-tic), voluntary and non-voluntary, effective and non-effective action.

Úlohou tohto článku je pokus rekonštruovať Aristotelovu koncepciu vysvetlenia a chápania ľudského konania. Táto koncepcia sa spravidla reinterpretuje ako motivačné (C. G. Hempel), teleologické (G. E. M. Anscombová, G. H. von Wright), alebo anankaistické vysvetlenie (M. N. Nussbaumová), ako prienik kauzálneho a teleologického vysvetlenia (D. Charles) a pod. Chcem ukázať, že Aristotelovu koncepciu vysvetlenia konania možno zrekonštruovať ako istú anticipáciu metódy humanistickej interpretácie (v chápaní J. Kmitu).

Aby sme pochopili Aristotelov prístup k explanácii konania, treba sa oboznámiť s jeho chápaním hybného princípu konania a s jeho poňatím praktického usudzovania. O rozbor prvej z týchto otázok som sa pokúsil v článku "Aristoteles o hybnom princípe konania". Súčasťou tohto článku bude už len rozbor Aristotelovho praktického sylogizmu, resp. praktického usudzovania, ktoré je v jeho koncepcii vysvetlenia a chápania ľudského konania bezprostrednou súčasťou formálneho aparátu.

1. Aristoteles o praktickom usudzovaní

U Aristotela nenájdeme termíny, ktoré by sa mohli doslovne preložiť ako "praktické usudzovanie" alebo "humanistická interpretácia". Už on však zaradil činnosť a trpnosť medzi desať kľúčových kategórií, odlišil teoretický a praktický rozum, teoretický a praktický sylogizmus. Osobitnú pozornosť venoval otázkam praktického myslenia, a najmä úlohe, ktorú v ňom zohráva žiadostivosť (zameraná na cieľ), rozumová úvaha (zameraná na prostriedky na dosiahnutie cieľa), vedomé rozhodnutie (racionálna voľba, uvážená žiadostivosť), vôľa (zameraná na uskutočňovanie cieľa) a telesné hybné ústrojenstvo (nástroj, orgán uskutočňovania). Jeho rozumová úvaha je určitým druhom praktického usudzovania a praktický sylogizmus je jedným z jeho dôležitých komponentov ([8], 13). Aristotelov praktický sylogizmus a praktické usudzovanie zaujímajú dôležité miesto a plnia nezastupiteľné funkcie v jeho spôsobe vysvetlenia a chápania konania, ktorým sa podľa neho človek líši od iných živých bytostí a neživých vecí.

Problematiku praktického myslenia, chápania a vysvetlenia ľudského konania Aristoteles študoval na príkladoch konania lekárov, politikov, finančníkov, vojvodcov, konštruktérov lodí, kormidelníkov, remeselníkov (tesára, obuvníka), umelcov (flautistu, gitaristu, sochára, herca), športovcov (zápasníka) a i. Najväčšie bohatstvo jeho myšlienok z danej oblasti je skoncentrované v *Etike Nikomachovej*. Nájdeme ich však aj v jeho práci *O duši*, *O pohybe zvierat*, v *Etike Eudemovej*, v *Druhých Analytikách* a i.

V Aristotelovej koncepcii hybného princípu konania popri žiadostivosti (*orexis*) zaujíma dôležité miesto aj praktická úvaha (*bouleutikē*).¹ Praktická úvaha vychádza zo žiadostivosti a vyúsťuje do vedomého rozhodnutia (*prohairesis*), ktoré má povahu uváženej žiadostivosti (*bouleutikē orexis*), a stáva sa bezprostrednou hybnou príčinou konania.² Praktická úvaha je druhom rozumovej úvahy; od teoretickej rozumovej úvahy sa odlišuje tým, že sa zameriava na prostriedky a spôsoby realizácie cieľa a účelu konania. A pretože podľa Aristotela "uvažovať a usudzovať je to isté" ([5], 1139 a, s. 142), môžeme jeho charakteristiku praktickej úvahy pokladať aj za jeho charakteristiku praktického usudzovania. Praktické usudzovanie je podľa neho výkonom praktického myslenia, ktoré sa zameriava na konanie (*praxis*) alebo na tvorbu (*poiesis*), na rozdiel od teoretického usudzovania, ktoré je výkonom teoretického myslenia, čo sa "nezameriava ani na konanie, ani na tvorbu" ale iba na poznanie ([5], 1139 a, s. 142-3).

Všimnime si podrobnejšie rozdiel medzi teoretickým a praktickým úsudkom na jednom príklade z *Druhých Analytík*, v ktorom si Aristoteles

stavia otázku: "Prečo sa má ísť po jedle na prechádzku?" ([4], 94 b, s.86-87).
Majme dva úsudky:

T: Správne trávenie je užitočné pre zdravie
Prechádzka po obede napomáha správne trávenie

Prechádzka po obede je užitočná pre zdravie

P: Chcem byť zdravý
Viem, že prechádzka po obede je užitočná pre zdravie

Mal by som ísť / pôjdem po obede na prechádzku

Prvý úsudok (T) má charakter teoretického úsudku (sylogizmu); je výkonom teoretického myslenia; nezameriava sa bezprostredne na konanie alebo tvorbu, ale iba na poznanie; jeho záverom je súd, ktorý môže byť pravdivý alebo nepravdivý; ak sú premisy pravdivé, tak je pravdivý aj záver úsudku.³ Druhý úsudok (P) má charakter praktického úsudku (sylogizmu); je výkonom praktického myslenia; zameriava sa bezprostredne na konanie; jeho záverom je návod na to, čo sa má urobiť alebo rozhodnutie o tom, čo konajúca osoba má v úmysle urobiť.⁴ O tomto závere nepovieme, že je pravdivý alebo nepravdivý, ale skôr, že je "správny", lebo "smeruje k tomu, čo má byť", alebo nesprávny, lebo nesmeruje k tomu, čo má byť" ([5], 1112 a, s. 65). Aristoteles v danom prípade niekedy hovorí o "praktickej pravde". Praktická pravda (pravda konania) sa podľa neho odlišuje od teoretickej pravdy (pravdy poznania) tým, že sa vzťahuje na to, čo je dobré alebo zlé. V teoretickom myslení, ktoré sa nezameriava bezprostredne na konanie ani na tvorbu, znamená "dobro" a "zlo" jednoducho "pravdu" a "nepravdu" ([5], 1139 a, s. 142-3). Pravda poznania je teda, podľa Aristotela, akýmsi osobitným prípadom pravdy konania, a pravda konania je konkretizáciou pravdy poznania. Celostné poznanie pravdy je potom výkonom "obidvoch rozumových stránok": poznania i usudzovania, teoretického i praktického rozumu ([5], 1139 b, s. 143).

Všimnime si ešte jednu zaujímavú vec. Druhá premisa praktického úsudku je akceptovaným záverom teoretického úsudku. Praktický úsudok P by sme teda mohli prepísať aj takto:

P': Chcem byť zdravý
Usúdím, že: Správne trávenie je užitočné pre zdravie
Prechádzka po obede napomáha správne trávenie

Prechádzka po obede je užitočná pre zdravie

Mal by som ísť / pôjdem po obede na prechádzku

V danom prípade je zrejmé, že praktický úsudok P' v sebe zahrňuje moment teoretického úsudku T, ktorý je v praktickom úsudku P zamlčaný (možno povedať, že tam je zamlčaný predpoklad o rozumnosti konajúcej osoby). Alebo inak: praktický úsudok P' je vlastne rozvinutím teoretického úsudku T v situácii, keď sa poznanie mení na návod na konanie. Alebo ešte inak: v teoretickom úsudku T sa vyčleňuje z praktického úsudku P' len to, čo sa týka poznania; abstrahuje sa v ňom od toho, čo sa týka konania alebo tvorby.

Vzniká otázka, kedy bude záver praktického úsudku, t.j. návod alebo rozhodnutie o tom, čo sa má vykonať, správny? Podľa Aristotela musí správne vedomé rozhodnutie (čiže záver praktického úsudku) spĺňať tieto podmienky:

1) Cieľom nášho konania má byť skutočné, a nie iba zdánlivé dobro; a tobôž zlo ([5], 1111 b, s. 64; 1113 a, s. 69; 1114 b, s. 72; 11139 a, s. 142); (podmienka etická).

2) Predmetom našej žiadosti majú byť také ciele, uskutočnenie ktorých je "v našej moci" ([5], 1111 b, s. 64-5; 1112 b, s. 67; 1113 a, s. 68); (podmienka technická).

3) Predmet našej žiadosti "musí byť totožný s tým, na čo úsudok prisvedčuje" ([5], 1139 a, s. 142); (podmienka logická).

Praktické usudzovanie môže byť podľa Aristotela kombináciou viacerých praktických úsudkov. Všimnime si jeho príklad zložitého praktického úsudku, v ktorom sa rozum dostáva do protikladu so žiadostivosťou ([5], 1147 a,b, s. 166-7):

Chcem byť zdravý, ale mám chuť na sladké

Usúdím, že: Všetko sladké je nezdravé. Všetko nezdravé treba vylúčiť. Toto tu je sladké. Toto tu treba vylúčiť.

Zároveň však usúdím, že: Všetko sladké je príjemné. Všetko príjemné treba ochutnať. Toto tu je sladké. Toto tu treba ochutnať.

Toto tu treba vylúčiť / Toto tu treba ochutnať

Dostali sme dva praktické závery, ktoré si odporujú: prvý od nás žiada vyhnúť sa tomu, k čomu nás druhý nabáda. Problém pritom nie je v

úsudku samom, ale v tom, že sa rozum dostáva do sporu so žiadostivosťou. Správne vedomé rozhodnutie cnostného človeka by malo byť totožné s tým, na čo prisvedčuje prvý úsudok, lebo hlavná premisa prvého sylogizmu je "ozajstným vedením", kým hlavná premisa druhého sylogizmu je iba "zmyslovým vedením". Pre človeka, u ktorého prevláda zmyslové vedenie nad skutočným vedením, alebo pre ktorého je ozajstné vedenie "iba hovorením", či pre človeka slabej vôle stane sa základom konania záver druhého sylogizmu. Prevládne uňho zmyslové vedenie, ktoré pobáda ochutnať sladké. Jeho konanie bude nerozumné, nestriedne alebo nezdržanlivé.

Aristoteles si bol vedomý podobnosti (paralelnosti)⁵ teoretického a praktického myslenia a usudzovania. V oboch prípadoch má podľa neho usudzovanie obdobnú logickú štruktúru: z dvoch premís (všeobecnej a zvláštnej) duša vyvodzuje záver, z dvoch domniek vzniká jedna. Rozdiel je v tom, že v prvom prípade, t.j. vtedy, keď ide o poznanie, "musí duša súhlasíť so záverom" a sám záver sa "chápe ako pravda" (pravda poznania), kým v druhom prípade, t.j. vtedy, keď ide o to, čo sa má vykonať, "obidve premissy vyúsťujú do záveru, ktorý je konaním", pričom záver sa chápe ako to, čo sa "má ihneď uskutočniť" ([5], 1147 a, s. 166; [3], 701 a 8-14) (ako pravda konania).⁶

Z uvedených formulácií sa môže zdať, že Aristoteles považuje za záver praktického sylogizmu samo konanie.⁷ Lenže konanie podľa neho nie je len výkonom duše (ako praktický úsudok), ale aj tela. Z kontextu je preto zrejmé, že záverom praktického sylogizmu je podľa neho to konanie, pre ktoré sme sa rozhodli (zamýšľané konanie), ale nie samo vykonané konanie. Termín "konanie" sa tu chápe ako to, čo sa musí alebo má vykonať ([3], 701 a 14-24). Záverom je niečo, čo "dáva nášmu konaniu podnet a smer", niečo, čo človek musí ihneď urobiť "ak je toho schopný a nič mu v tom nebráni" ([5], 1147 a,b, s. 167). Takto pochopený záver síce nemôže byť pravdivý v epistemologickom zmysle, môže však byť "pravdivý" (správny) v spomínanom praktickom zmysle.

To, či záver praktického úsudku sa stane skutočným základom konania, resp. to, či sa konanie naozaj vykoná v súlade s týmto záverom, závisí od ďalších "hybných činiteľov": od vôle zameranej na uskutočnenie cieľa, od telesného hybného činiteľa, ktorý je orgánom tohto uskutočňovania, od toho, či uskutočneniu cieľa nezabráni niečo neočakávané a i. Analýza týchto ďalších príčinných faktorov už nie je vecou praktického usudzovania, ale otázkou vysvetlenia a chápania.⁸

2. Vysvetlenie a chápanie konania u Aristotela

Naznačili sme už, že v Aristotelovej koncepcii vysvetlenia konania ľudí má dôležitú úlohu predpoklad o rozumnosti konajúcej osoby. Pritom už neide iba o triviálne konštatovanie, že konať môže iba bytosť obdarená rozumom, ale navyše o predpoklad rozumného (rozvážneho) používania rozumu. Sama rozumnosť nie je len vecou vedenia, ale aj morálneho citu a praktickej skúsenosti. Istý predpoklad o rozumnosti konajúcej osoby nájdeme už u Sokrata a Platóna. Platón napríklad v *Kritiovi* vkladá do Sokratových úst vetu: "Ja som vždy taký, a to nielen teraz, ale vždy, že sa pri svojich záležitostiach dám viesť jedinou rozumnou myšlienkou, ktorá sa mi pri úvahe javí najlepšia" ([13], 46 B-C, s. 372).

Aristoteles spája rozumnosť predovšetkým so schopnosťou správne uvažovať; znakom rozumného človeka je podľa neho "schopnosť správne uvážiť o tom, čo je preňho dobré a užitočné [...] čo slúži dobrému a šťastnému životu vôbec" ([5], 1140 a, s. 145). V schopnosti správne uvažovať je podľa Aristotela obsiahnutý aj morálny cit konajúcej osoby. Rozumný (rozvážny) človek je ten, kto:

- 1) Vie rozumným uvažovaním nájsť pre človeka "to najlepšie z prakticky dosiahnuteľných dober" ([5], 1141 b, s. 149).
- 2) Je schopný správne posúdiť či cieľ, predmet nášho chcenia je dosiahnuteľný, a či je v našej moci ho uskutočniť ([5], 1112 a, s. 66).
- 3) Je schopný vybrať si z viacerých prostriedkov a spôsobov konania taký, ktorým "možno najľahšie a najlepšie dosiahnuť cieľ" ([5], 1112 b, s. 67).

To však ešte nie je všetko. Podstatou rozumnosti je podľa Aristotela konanie ([5], 1141 b, s. 149). A pretože v konaní sa spája všeobecné s jednotlivým, ktoré je v poznaní až posledným, vyžaduje si nielen vedenie a morálny cit, ale aj praktickú skúsenosť. Nevystačíme tu len s vedením, t.j. so schopnosťou poznať a posúdiť čo je všeobecné a nevyhnutné, ani len s morálnym citom, t.j. so schopnosťou posúdiť, čo je dobré alebo zlé. Potrebujeme navyše aj skúsenosť s jednotlivosťami. Preto niekedy ľudia s praktickými skúsenosťami (*phronimos*), hoci nemajú teoretické znalosti, sú v praktickom konaní šikovnejší ako ľudia s teoretickými vedomosťami. Odborníci skúsení v jednotlivostiach totiž "vedia akými prostriedkami alebo spôsobmi sa dielo vytvára a ako sa jednotlivé časti k sebe hodia" ([5], 1141 b, s. 149; 1181 a, s. 262-3). Rozumnosť je teda podľa Aristotela *praktická* a vyžaduje si nielen poznanie všeobecného, ale aj poznanie jednotlivého, "alebo skôr to posledné" ([5], 1141 b, s. 149-50).

Pokúsme sa o rekonštrukciu Aristotelovho chápania vysvetlenia rozumného (rozvážneho) konania. Označme si konajúcu osobu ako A, cieľ na

ktorý sa jej konanie zameriava ako X a prostriedky jeho uskutočňovania ako $R_1, R_2, \dots, R_k, \dots, R_n$. Vysvetlenie rozumného konania bude mať u Aristotela túto podobu:

Vysvetlenie rozumného (rozhľadného) konania

Ak 1. A chce dosiahnuť X v čase t;

2. A je rozumný činiteľ;

3. A usúdi, že: X zodpovedá jeho mravnému stavu;

Uskutočnenie X je v jeho moci;

X možno dosiahnuť prostriedkami $R_1, \dots, R_n$;

X možno najlepšie a najľahšie dosiahnuť prostriedkom R_k ;

Tak 4. A sa rozhodne uskutočniť X prostriedkom R_k v čase t.

Ak navyše:

5. A má dostatok vôle, aby konal v súlade s svedomým rozhodnutím v čase t;

6. A je schopný zlúčiť výkon rozumnej duše s patričným výkonom telesného orgánu v čase t;

Tak 7. A dosiahne X v čase t (ak mu v tom niečo neočakávané nezabráni).

Ak je náš pokus o rekonštrukciu Aristotela správny, možno konštatovať, že jeho koncepcia vysvetlenia rozumného konania anticipuje to, čo dnes nazývame humanistickou interpretáciou.⁹ Humanistická interpretácia (v poňatí J. Kmitu) nemá povahu intuitívneho chápania, ale vedeckého vysvetlenia. Od bežného deduktívne nomologického vysvetlenia na báze zákona sa líši tým, že v nej úlohu hlavnej premisy plní nomologické tvrdenie o racionalite konajúcej osoby ([11], 28). Prvá časť vysvetlenia (1-4) je vlastne vysvetlením vedomého rozhodnutia konajúcej osoby (zamýšľaného konania). Druhá časť (5-7) je dôležitým doplnkom, ktorý je nevyhnutný na vysvetlenie skutočného (vykonaného) konania. Celostné vysvetlenie rozumného konania (1-7) je akýmsi vzorom či modelom, ku ktorému sa prirovnáva konanie reálnych osôb. Ak konanie nejakej osoby nespĺňa niektorý z uvedených predpokladov (predpoklad o rozumnosti, o uváženej žiadostivosti, o cieľovo orientovanej vôli, o súčinnosti duše a tela), alebo ho spĺňa iba čiastočne, odchýli sa od rozumného konania. Na tomto explanačnom základe Aristoteles rozlišuje rôzne typy konania.

3. Základné typy konania podľa Aristotela

Aristoteles rozlišuje predovšetkým dobrovoľné a nedobrovoľné konanie.

Dobrovoľné konanie charakterizuje ako konanie, hybný princíp ktorého je v konajúcej osobe a konajúca osoba dokonale pozná jednotlivé okolnosti konania; ak človek koná dobrovoľne, tak je v jeho moci konať alebo nekonať ([5], 1110 a, s. 60; 1111 a, s. 63). Predpokladom plnohodnotného dobrovoľného konania je teda podľa Aristotela nielen to, že hybný princíp, pohybujúci orgánmi tela je v človeku, ale aj to, že človek sa rozhoduje so znalosťou veci, že dokonale pozná jednotlivé okolnosti konania, spomedzi ktorých sú najpodstatnejšie predmet a účel konania ([5], 1111 a, s. 62). Dobrovoľnou podľa Aristotela "nazývame činnosť, ktorá je v našej moci a ktorú konáme s plným vedomím a nie z nevedomosti o tom, komu platí, alebo čím sa robí a prečo" ([5], 1135 a, s. 130). Ak človek koná z nevedomosti alebo nevedome, ak z rôznych dôvodov nepozná všetky podstatné okolnosti, za ktorých je konanie mysliteľné (ak napríklad ešte nedorástol na to, aby pochopil účel konania; ak síce má vedenie, ale ho nepoužíva; ak koná opitý, v hneve a pod.), tak síce nekoná dobrovoľne, ale nekoná ani nedobrovoľne. "Nevedomosť pri rozhodovaní totiž nebýva príčinou nedobrovoľnosti, ale menejcennosti" ([5], 1110 b, s. 62). Človek, ktorý si nebol vedomý toho, čo robil, neurobil to síce dobrovoľne, ale ani nedobrovoľne. Až keď "dodatočne ľutuje, čo urobil z nevedomosti, javí sa ako človek konajúci nedobrovoľne" ([5], 1110 b, s. 61).

Podľa Aristotela sa môže dobrovoľne konať na základe rozhodnutia, alebo bez rozhodnutia; v prvom prípade ide o vopred uvážené konanie; v druhom prípade - o konanie, ktorému nepredchádza praktická úvaha. V danej súvislosti Aristoteles rozlišuje úmyselné a neúmyselné konanie. *Úmyselné* (intencionálne) *konanie* charakterizuje ako také, ktoré sa deje s úmyslom dosiahnuť nejaký cieľ alebo účel. Keď napríklad hodíme kameň preto, aby sme niekoho poranili, pôjde o úmyselné konanie. *Neúmyselné* (neintencionálne) *konanie* charakterizuje ako konanie, pri ktorom nastane niečo, čo sme nemali v úmysle. Keď napríklad nehodíme kameň s úmyslom niekoho poraniť, alebo keď sme síce chceli udrieť, ale mali sme na mysli inú osobu, alebo keď sme síce chceli udrieť túto osobu, ale nie s cieľom ju poraniť, bude naše konanie neúmyselné. Aristoteles pritom uvažuje aj zmiešané prípady konania, ktoré sú šťastí (v určitom vzťahu) úmyselné a šťastí (v inom vzťahu) neúmyselné. Napríklad syn môže neúmyselne zbiť vlastného otca (lebo nevedel, že to bol jeho otec), hoci úmyselne zbijie človeka; Meropé zbijie svojho syna neúmyselne, hoci zbijie človeka zámerne ([5], 1135 a,b, s.130-131).

Nedobrovoľné konanie Aristoteles vymedzuje ako konanie, ktoré sa deje násilným donútením, t.j. ako konanie, ktorého hybný princíp zasahuje zvonka, a to bez akéhokolvek spolupôsobenia násilím donúteného človeka ([5], 1110 a, s. 59; 1110 b, s. 61). Keby napríklad "niekto vzal ruku kohosi iného a bil ňou tretieho, ten druhý nekoná dobrovoľne, lebo bitie nie je v jeho moci" ([5], 1135 a, s. 130). Medzi nedobrovoľné však zaraduje aj konanie z nevedomosti, ktoré spôsobuje zármutok a dodatočnú ľútosť konajúcej osoby ([5], 1111 a, s. 63). Uznáva pritom, že môže nastať prípad, že konanie človeka je sčasti nedobrovoľné a sčasti dobrovoľné, a to vtedy, keď hybná príčina jeho konania síce zasahuje zvonka, ale aktér spolupôsobí "zo strachu pred ešte väčším zlom, alebo pre nejaký šľachetný cieľ" ([5], 1110 a, s. 59). Podľa Aristotela však konanie tohto druhu má svoje medze: "Je aj také konanie, ku ktorému by sme sa nikdy nemali dať prinútiť, radšej by sme mali podstúpiť najťažšie muky a smrť" ([5], 1110 a, s. 60).

Aristoteles ďalej rozlišuje rozumné a nerozumné konanie. *Rozumné konanie* charakterizuje ako konanie založené na praktickej rozumovej úvahe a na správnom vedomom rozhodnutí, čiže uváženej žiadostivosti, ako konanie, ktoré sa riadi vôľou zameranou na dobrý a užitočný cieľ. Príčinu *nerozumného konania* vidí buď v nedostatku vedenia, alebo v slabosti mravného charakteru, či v slabosti vôle, alebo v nedostatku praktickej skúsenosti:

1) *Nedostatok vedenia*¹⁰ (poznania a usudzovania) sa prejavuje v tom, že konajúca osoba nepozná dokonale všetky podstatné okolnosti konania, neuváži celkom správne, čo je pre ňu dobré a užitočné, nevyberie si to najlepšie z prakticky dosiahnuteľných dobier, nevyčlení správne prostriedky a spôsoby, ktorými ho možno najlepšie a najľahšie dosiahnuť, neposúdi celkom správne, či predmet jej chcenia je naozaj dosiahnuteľný a či je skutočne v jej moci ho uskutočniť a pod. Konanie takej osoby sa bude odchyľovať od normy rozumného konania.

2) *Slabosť mravného charakteru* sa prejavuje v tom, že človek nie je schopný rozoznať a voľiť pravé dobro ako základ svojho konania; jeho konanie sa zameriava na uskutočnenie zdanlivého dobra (toho, čo je príjemné, čo vyvoláva rozkoš), alebo na realizáciu niečoho, čo dobru odporuje, čo neslúži ani dobru, ani šťastnému životu. Koná viac zo žiadostivosti ako podľa vedomého rozhodnutia; jeho konanie je akolatické, nestriedme, nespútané, intemperatívne.

3) *Slabosť vôle* sa prejavuje v tom, že človek nie je schopný zotrvať na svojom vedomom rozhodnutí; nechá sa zviest' žiadostivosťou, ktorá odporuje jeho rozumovej úvahe; hoci sa správne rozhodol, koná inak, v rozpore so

svojím vedomým rozhodnutím. Jeho konanie je akratické, nezdržanlivé, nekontrolované, inkontinentné.

4) *Nedostatok praktickej skúsenosti* sa prejavuje v tom, že konajúca osoba sa nedostatočne vyzná v jednotlivostiach, v prostriedkoch a spôsoboch, ktorými sa dielo vytvára, v tom, "ako sa jednotlivé časti k sebe hodia" a pod. Tento nedostatok sa prejavuje v nešikovnosti konajúcej osoby.

Tam, kde neuvážená žiadostivosť pohlcuje rozumovú úvahu a vedomé rozhodnutie, prerastá nerozumné konanie do *iracionálneho konania*.¹¹ Nadbytok nerozumnosti, zbabelosti, neuváženosti a popudlivosti je podľa Aristotela "alebo zvierací, alebo chorobný" ([5], 1149 a, s. 171).

V Aristotelovej koncepcii konania je napokon implicitne obsiahnutý aj náznak rozlíšenia účinného a neúčinného konania. Konanie človeka bude podľa neho *účinné*, ak najľahším spôsobom dosiahne najlepšie z prakticky dosiahnuteľných dohier. Príčinu *neúčinnosti* konania videl buď v nedostatočnom výkone duše, alebo v nedostatočnom výkone jej telesného orgánu. Uvedomoval si však aj to, že uskutočneniu chceného cieľa alebo účelu môže zabrániť aj niečo neočakávané (a nepredvídateľné).

Záver:

1. Praktická rozumová úvaha je podľa Aristotela jednou z nevyhnutných hybných príčin konania. Má povahu praktického usudzovania, ktoré spočíva - podobne ako teoretické usudzovanie - vo vyvodení záveru zo všeobecných a zvláštnych premís. Rozdiel je v tom, že teoretické usudzovanie sa vzťahuje bezprostredne len na poznanie, kým praktické - aj na konanie a tvorbu. Záver teoretického úsudku (sylogizmu) má charakter pravdivej alebo nepravdivej domnienky; záver praktického úsudku (sylogizmu) má povahu rozhodnutia o tom, čo sa má vykonať; môže byť správny (smeruje k tomu čo má byť, k tomu čo je naozaj dobré a užitočné), alebo nesprávny. V prvom prípade Aristoteles hovorí o pravde poznania; v druhom o pravde konania.

2. Aristotelovu koncepciu chápania a vysvetlenia ľudského konania možno zrekonštruovať ako istú anticipáciu humanistickej interpretácie. Ide o vedecké vysvetlenie, v ktorom úlohu hlavnej premisy neplní vedecký zákon, ale predpoklad o rozumnosti (rozvážnosti) konajúcej osoby. Predpoklad o rozumnosti konajúcej osoby u Aristotela ešte (na rozdiel od J. Kmitu) nemá charakter idealizujúceho, ale faktúálneho predpokladu. Chápe sa ako vrodená alebo nadobudnutá dispozícia konajúcej osoby.

3. Anatómia rozumného (rozvážneho) konania je u Aristotela kľúčom k anatómii rozličných typov bežného ľudského konania: dobrovoľného a nedobrovoľného, úmyselného a neúmyselného, rozumného a nerozumného (napríklad

akolatického a akratického), šikovného a nešikovného, účinného a neúčinného.¹²

*Filozofická fakulta UK,
Katedra logiky a metodológie vied,
Šafárikovo nám. 6, Bratislava,
e-mail: klmv@fphil.uniba.sk*

POZNÁMKY

¹ Úlohou rozumovej úvahy v riešení otázky ako žiť sa pred Aristotelom zaoberal už Sokrates a Platón. Sokrates sa dokonca domnieval, že túto problematiku by bolo možné rozpracovať do praktického *techné*, ktoré by sa mohlo stať predmetom "vedy o meraní" ([14], 356 D-E, s. 177). Sám však nerozpracoval tento projekt; o to sa mohol pokúsiť až Aristoteles, objaviteľ sylogizmu ([12], 165-6).

² Podľa R. Audiho má Aristotelova praktická rozumová úvaha dva aspekty: rozhodovací a kognitívny; Aristoteles sa pritom podľa neho viac prikláňa k jej rozhodovacej interpretácii. ([8], 14-15). Podľa môjho názoru praktická úvaha (bouleusis) a vedomé rozhodnutie (prohairesis) sú dvoma na seba nadväzujúcimi fázami v Aristotelovom "kruhovom pohybe" hybných príčin ľudského konania.

³ Vzťah medzi premisami a záverom v danom prípade nevyjadruje iba logický vzťah medzi subjektom a predikátom, ale aj kauzálnu väzbu medzi príčinou a účinkom. Označme si zdravie ako C, správne trávenie ako B a prechádzku ako A. Ak je C spôsobené B a B je spôsobené A, tak C je spôsobené A. Stredný termín tu vyjadruje hybnú (pohybovú, pôsobiacu) príčinu. Sylogizmus, ako ukazuje Aristoteles, možno preformulovať aj tak, aby stredný termín vyjadroval účelovú príčinu ([4], 94 b, s. 86-7). D. Charles poukazuje na to, že Aristoteles rozlišuje dve úrovne príčinnosti: a) príčinnosť ako vzťah medzi entitami vo svete a b) príčinnosť ako vzťah medzi vetami v deduktívnej schéme explanácie. V druhom prípade ide o vzťah dvoch viet vypovedajúcich o dvoch dejoch: Objekt a v podmienkach F v čase t_1 je príčinou toho, že b je v stave G v čase t_2 ; symbolicky: CAUSE (Fat₁, Gbt₂) ([10], 50). Aristotelovo chápanie príčinnosti sa teda podstatne odlišuje od humeovského. Charles správne poukazuje aj na to, že Aristoteles pokladal hybné a účelové príčiny konania (napríklad žiadostivosť a dobro ako cieľ konania) za kompatibilné ([10], 59).

⁴ Podľa Audiho je prijatie záveru kognitívnym aktom, kým rozhodnutie, ktoré je uväznenou žiadosťou, je už v podstate motivačným aktom. Audi preto rozlišuje dve funkcie Aristotelovho praktického usudzovania: kognitívnu (funkciu, ktorú má pri vyvodzovaní záveru) a behaviorálnu (funkciu, ktorá robí zo záveru motivačný akt a zo sylogizmu - praktický sylogizmus) ([8], 18).

⁵ Niektorí autori z tejto podobnosti usudzujú, že Aristoteles sa usiloval utvoriť deduktívnu vedu o etike. Bližšie k pravde je však zrejme M. N. Nussbaumová, podľa ktorej Aristoteles nepoužíva prakticko-teoretickú paralelu na to, aby konštruoval akúsi deduktívnu vedu o etike, ale aby objasnil niektoré stránky, vystupujúce vo vysvetlení konania ([12], 184).

⁶ V *De Motu Animalium* Aristoteles uvádza tieto príklady praktického sylogizmu: Nieкто sa domnieva, že každý človek by mal ísť na prechádzku; je človek: ide ihneď na prechádzku. Alebo si naopak myslí, že (v danom prípade) by žiadny človek nemal ísť na prechádzku; je človek: zostane doma. Alebo uvažuje: Potrebujem bývanie (good); dom poskytuje bývanie: začnem stavať dom. Potrebujem prikrývku; plášť je prikrývka; potrebujem plášť; to, čo potrebujem, mal

by som si urobiť; potrebujem plášť: ušijem si plášť' ([3], 701 a 14-20). V týchto príkladoch je iba naznačená štruktúra praktického syllogizmu; nie je však ešte dostatočne prepracovaná.

⁷ Podľa G. E. M. Anscombeovej je záverom Aristotelovho teoretického syllogizmu pravda a záverom jeho praktického syllogizmu konanie ([2], 152-3). Vzniká však otázka, ako môže byť záverom usudzovania konanie, keďže konanie nemôže byť pravdivé alebo nepravdivé. Podľa Audiho konanie síce nemôže byť pravdivé či nepravdivé, ale premisy ho môžu podporovať. Hoci Aristoteles nazýva záver "konaním", nechápe ho ako niečo vykonané, ale skôr ako náčrt (drawing) konania ([8], 24-5). Podľa Charlesa je záverom praktického syllogizmu veta o konaní, ktoré treba vykonať ([10], 94).

⁸ M. N. Nussbaumová považuje syllogizmus, ktorého záver obsahuje "to, čo sa má konať" (sullogismoi tón praktón) za časť formálneho aparátu, potrebného na vysvetlenie pohybu zvierat a konania ľudí ([12], 187).

⁹ Existujú aj iné pokusy o rekonštrukciu Aristotelovej koncepcie vysvetlenia konania. Podľa Anscombeovej je Hempelov substitučný teoretický model vhodný na kauzálnu explanáciu, na vysvetlenie v oblasti prírodných vied, kým praktický syllogizmus skôr na teleologickú explanáciu, ktorá sa môže využiť pri vysvetľovaní v dejepise a v sociálnych vedách ([11]). G. H. von Wright v tejto veci súhlasí s Anscombeovou. Kauzálnu vysvetlenie (odpoveď na otázku Prečo?) sa podľa neho zakladá na dostatočnej podmienke, kým teleologické vysvetlenie (odpoveď na otázku Ako je to možné?) na nevyhnutnej podmienke ([17], Kap. III.). Podľa D. Charlesa je pre Aristotelovo chápanie konania typická ontológia, ktorá je "prienikom teleologickej a kauzálnej explanácie"; Aristoteles podľa neho považuje kauzálne a teleologické vysvetlenie konania za vzájomne kompatibilné ([10], 107, 197, 208). M. N. Nussbaumová rekonštruje Aristotelovo vysvetlenie konania podľa klasického vzoru Wrightovej teleologickej explanácie. A pretože teleologické vysvetlenie Wrightovo typu sa zakladá na princípe nevyhnutnej podmienky (jeho premisy obsahujú opis praktickej nevyhnutnosti, toho, bez čoho niečo nemôže byť), nazýva ho tiež *anankaistickým* vysvetlením. Odvoláva sa pritom na známu Aristotelovu charakteristiku praktickej nevyhnutnosti: "Nevyhnutným (anankaion) sa nazýva [...] to, bez čoho ako spolupričiny nemožno žiť" ([6], V., 5., s. 311). (Pozri [12], 82). Lenže to, čo Anscombeová, von Wright a Nussbaumová nazývajú "teleologickou explanáciou" možno (ako ukázal už E. Nagel) interpretovať ako funkcionálne vysvetlenie. Okrem toho von Wright i Nussbaumová súhlasne konštatujú, že teleologické (funkcionálne) vysvetlenie, na rozdiel od kauzálneho, nemusí zahŕňať vedecký zákon (nemusi byť law-like alebo rule-like). A práve tento problém rieši humanistická interpretácia J. Kmitu, v ktorej miesto vedeckého zákona zaujima idealizujúci predpoklad o racionalite agensa. Humanistická interpretácia J. Kmitu nadväzuje aj na motivačné vysvetlenie C. G. Hempela. V Hempelovej schéme "racionalnej explanácie" je hlavnou premisou veta o dispozícii agensa konať racionálne, ktorá tiež nie je zákonom a zdá sa, že ho ani nepredpokladá ([9], 119). Aristoteles si ešte nebol vedomý toho, že predpoklad o rozumnosti konajúcej osoby je idealizujúcim nomologickým predpokladom; chápal ho ako realistický predpoklad.

¹⁰ Audi rozlišuje dva prípady: nejasnosť vedenia a nedostatočnú integráciu vedenia. Obidve sú charakteristické pre Aristotelovo chápanie vysvetlenia konania ([8], 22-3).

¹¹ V literatúre sa často nedostatočne rozlišuje medzi nerozumným a iracionálnym konaním.

¹² Autor tejto štúdie vyslovuje vďaka J. Viceníkovi a E. Višňovskému za cenné pripomienky a nezištné zapožičanie inak nedostupnej literatúry.

LITERATÚRA

- [1] ANSCOMBE, G. E. M. (1957): *Intention*. Basil. Blackwell. Oxford.
- [2] ANSCOMBE, G. E. M. (1967): Thought and Action in Aristotle. What is "Practical Truth"? In: *New Essays on Plato and Aristotle*. London. New York (1965).
- [3] ARISTOTELES (1949): *De Motu Animalium*. In: *The Works of Aristotle*. Vol. V. (Ed. by J.A.Smith and W.D.Ross). Oxford at the Clarendon Press.
- [4] ARISTOTELES (1962): *Druhé Analytiky*. Praha.
- [5] ARISTOTELES (1979): *Etika Nikomachova*. Bratislava.
- [6] ARISTOTELES (1973): *Metafyzika*. In: *Od Aristotela po Plotina*. Bratislava.
- [7] ARISTOTELES (1984): *O duši*. In: *Aristoteles, Človek a príroda*. Svoboda.
- [8] AUDI, R. (1989): *Practical Reasoning*. London: Routledge.
- [9] HEMPEL, C. G. S. (1956): *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science*. New York. London.
- [10] CHARLES, D. (1984): *Aristotle's Philosophy of Action*. Cornell U.P. Ithaca.
- [11] KMITA, J. (1971): *Z metodologicznych problemow interpretacji humanistycznej*. Warszawa.
- [12] NUSSBAUM, G. E. M. (1978): *Aristotle's De Motu Animalium*. Princeton.
- [13] PLATÓN (1990): *Kriton*. In: *Dialógy zv.I*. Bratislava.
- [14] PLATÓN (1990): *Protagoras*. In: *Dialógy zv.I*. Bratislava.
- [15] TUOMELA, R. (1984): *A Theory of Social Action*. Dordrecht. Boston. Lancaster.
- [16] VIŠŇOVSKÝ, E. (1993): *Koncept ľudského konania*. Bratislava (dizertácia).
- [17] WRIGHT, G. H. von (1971): *Explanation and Understanding*. Ithaca. New York.

ERRÁTA

V 3. čísle ORGANONu F (1994) sme našli tieto chyby, za ktoré sa čitateľom ospravedľujeme:

Na s. 224 za poznámkou 26 chýba údaj: (*Pozn. odb. red.*).

Na tej istej strane nedopatrením vypadla táto poznámka:

²⁷P. Tichý tu zrejme uvažuje iba o vlastnostiach jednotlivín, nie vlastnostiach vo všeobecnosti. (*Pozn. odb. red.*)

Na s.231¹ výraz "byť človekom" nemá byť v úvodzovkách.

Na s.268¹ namiesto "Donalda" má byť "Donald".